

УДК 81'373.612:811.11

І. В. Асмукович,
аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЕПОНІМИ У СКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ АВІАЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ

Статтю присвячено визначенню ролі та місця термінів-епонімів в англійській авіаційній термінології та зорієнтовано на пошук відмінностей між термінами й номенами, позначеними відономастичними мовними одиницями. Розглянуто специфіку мовних знаків з компонентами-епонімами, які виступають у функції термінів і номенклатурних назв.

Левову частку лексичного складу будь-якої мови складає спеціальна лексика і її значення постійно зростає. Тому закономірно, що мовознавці надають велике значення дослідженням у галузі термінології. За останні роки вітчизняними науковцями були проведені численні дослідження національних терміносистем. Окремо та в поєднанні з іншими мовознавчими проблемами різні аспекти дослідження термінів (етимологічні основи термінотворення; термінологічні антонімії; термінологічна синонімія та омонімія; стандартизація термінів; перекладацькі трансформації тощо) висвітлювалися у працях Т. Княка, В. Лейчика, З. Комарової, О. Суперанської, Ф. Циткіної та ін. [1-5].

Дослідження термінології конкретної фахової мови актуальне у плані виявлення конкретних форм реалізації загальних та часткових закономірностей термінотворення, що є суттєвим із гносеологічної точки зору, та у плані виявлення системності досліджуваної термінології і на цій основі визначення можливостей цілеспрямованого регулювання процесу термінотворення, вдосконалення певної терміносистеми відповідно до практичних потреб комунікації. Актуальність дослідження механізмів англословного термінотворення в авіаційній сфері зумовлено зростаючим інтересом до вивчення термінів як головних компонентів фахових мов, а також проявом зацікавленості до таких феноменів, як фаховий текст та його науково-технічний переклад. Активні процеси термінотворення, що відбуваються в даній терміносфері, супроводжуються значною варіативністю найменувань і зумовлюють необхідність упорядкування та уніфікації авіаційної терміносистеми, не кажучи вже про специфіку генези авіаційних термінів, оскільки йдеться про англійську мову як мову-продуцент термінологічних одиниць авіаційної сфери.

Проблему диференціації термінології й номенклатури висвітлюють досить неоднозначно та різнопланово. Так, окремі дослідники вважають, що немає серйозних підстав для їх розмежування, оскільки вони пов'язані зі спеціальними поняттями [6], натомість виділяють (умовно) "предметну і поняттєву термінологію" [7: 133]. Більшість мовознавців вбачають суттєві відмінності між термінами й номенклатурними назвами, щоправда, виділяючи різні межі цих двох пластів спеціальної лексики й співвіднесеність між ними. Особливо дискусійним є питання щодо термінологічного статусу мовних знаків з компонентами-епонімами та віднесення їх до термінологічних чи номенклатурних рядів. У науковій літературі висловлюють думки про те, що спеціальні епонімічні одиниці належать до номенів [8: 61], окремі дослідники висувують гіпотезу про їхній проміжний статус між номенклатурними назвами та власне термінами [2: 34; 9: 237], дехто з дослідників вважає, що наявність у структурі спеціальних мовних знаків власної назви в багатьох випадках може бути критерієм розмежування термінів і номенклатурних найменувань [10: 135]. На думку В. Лейчика, генетично походить від власних імен можуть як терміни, так і номенклатурні одиниці, і в одному, і в другому випадку власні назви перетворюються в загальні [3: 23].

З огляду на вищесказане, потреба розмежування епонімічних найменувань у функції термінів та номенів зумовлена різним трактуванням дослідниками статусу мовних одиниць, утворених від власних назв і відсутністю чітких критеріїв для диференціації термінології і номенклатури та проблемою доцільності такого розмежування взагалі в термінознавстві, що зумовлює актуальність нашої роботи. **Мета статті** – обґрунтування термінологічного статусу відономастичних мовних одиниць і вироблення критеріїв розмежування мовних знаків з компонентами-епонімами, які виступають у функції термінів і номенів. **Об'єктом дослідження** є епонімічні авіаційні терміни та номен, які функціонують в нормативно-технічній документації, у відповідних стандартах і в термінологічних словниках.

Виникнення епонімічних термінів дослідники пов'язують з позамовними факторами: історичними, соціальними, психологічними [11; 12; 13]. У мовознавстві вважають, що механізмом формування епонімічних термінів є явище метонімічного переносу. Поряд з класичними епонімами з'являються нові, відображаючи як етапи розвитку нових галузей науки, так і пріоритет ученого у відкритті нових фактів.

Епонімічні терміни зустрічаються у майже всіх мікросистемах авіаційної термінології. У досліджуваній терміносистемі епоніми складають майже 10 % усього термінологічного фонду. Надзвичайно високий відсоток епонімів у номенклатурі літальних апаратів та найменуваннях фігур пілотажу. Ріст епонімів пояснюється не тільки бажанням увіковічнити імена конструкторів, які спроектували літак, або вчених, які вперше відкрили або описали явище, хоча часто сам факт пріоритету

залишається спірним та недоведеним. Епонімічні терміни часто використовують, коли не вдається знайти кваліфікаційні терміни для адекватного відображення складного феномену.

Співвідношення номенклатури й термінології визначається специфікою відповідної галузі знання, саме цим, очевидно, можна пояснити розбіжність у поглядах дослідників на їхню сутність і межі. Адже кожен учений використовує лексичний матеріал окремої досліджуваної ним терміносистеми. Дехто з дослідників у складі номенклатурних знаків пропонує розрізняти два типи: 1) власне номени, тобто назви машин, пристроїв, приладів, деталей, знарядь праці та їхніх частин, речовин та матеріалів тощо; 2) термінологічно-номенклатурні сполуки, серед яких – назви серій, моделей, марок, типів і видів [4: 84]. Виходячи з такого поділу, вважаємо, що мовні одиниці другого типу (термінологічно-номенклатурні сполуки) поширені в технічній галузі людської діяльності, зокрема, в авіаційній спеціальній лексиці, яка є об'єктом нашого розгляду. Частина мовних одиниць першого типу (назви пристроїв для дослідження, назви графіків, функцій, якими послуговуються в процесі досліджень, назви механізмів тощо), на нашу думку, співвідноситься з поняттями, позначаючи наслідок наукової думки й людської діяльності. Вони є носіями наукових знань конкретної галузі, тому вважаємо за доцільне кваліфікувати їх як терміни.

До номенклатурних знаків авіаційної сфери правомірно відносити такі лексеми відепонімічного творення, що позначають спеціально виділені предмети, які існують у природі [4: 36]: наприклад, найменування літальних апаратів (*Laister-Kauffman TG-4* – військовий літак, спроектований Джеком Лейстером [14]; *Nikitin PSN-1* – однопілотний літак, спроектований В. В. Нікітіним [15]; *Antonov A-13* – літальний апарат, створений О. К. Антоновим [16]; *Burnelli CBY-3 Loadmaster* – транспортний літак, спроектований у США конструктором Вінсентом Бурнеллі [17]; *Dyke Delta* – моноплан, розроблений конструктором Джоном Дайком у США у 1960 році [18]; *Dunne D.8* – біплан, спроектований британським конструктором Д. В. Дуном у 1912 році [19]; *Baynes Bat* – експериментальний планер часів Другої світової війни, розроблений Л. Є. Бейнсом; передбачався як засіб для десанту легких танків [20]; *Horten H.IV* – літальний апарат, спроектований у Німеччині конструктором Вальтером Хортеном [21]); найменування пристроїв, приладів, деталей, що використовуються в авіаційній техніці (*de Laval nozzle* – сопло Лавалю – технічне пристосування, яке служить для прискорення газового потоку, що проходить по ньому до швидкостей, що перевищують швидкість звуку. Широко використовується у надзвукових реактивних авіаційних двигунах. Сопло було запропоноване в 1890 р. шведським винахідником Густафом де Лавалем [22]; *Doppler radar* – доплерівський радіолокатор [23: 261]; *Pitot tube* – трубка Піто (приймач повного тиску) [23: 362]; *Venturi tube* – трубка Вентурі (дозуюча трубка) [24: 362]; *Doppler VOR (DVOR)* – доплерівський ДВЧ-радіомаяк [23: 398]) тощо.

Епонімічні терміни, на противагу номенам, позначають загальне спеціальне поняття, без зазначення яких-небудь параметрів, а також співвідносяться з категоріями – найзагальнішими фундаментальними поняттями, які властиві всім видам теоретичного мислення. Наприклад: *Doppler navigation* – доплерівська (аеро)навігація [23: 221]; *Doppler effect* – ефект Доплера [24: 126]; *synchronization Barker code* – код синхронізації Баркера [23: 82] тощо.

Термінологія й номенклатура мають свої особливості поділу, між термінами й номенами немає неперехідної межі (наприклад, слово Дизель спершу було власною назвою – прізвиськом науковця й власника заводу; згодом дизелями стали називати всі двигуни внутрішнього згорання, які виготовляли на цьому заводі, тобто слово стало номенклатурним знаком; тепер дизель – загальна назва двигунів внутрішнього згорання, які працюють на нафтопродуктах, тобто термін [24: 27]), обидва ці лексичні шари взаємодіють, проте сама по собі наявність цієї відмінності дуже важлива [24: 77]. Власне терміни та номени мають відмінності: вони мають певні особливості свого розвитку, по-різному запозичуються, перекладаються; мають відмінності у творенні й функціонуванні, що впливає на розв'язання проблем кодифікації.

На противагу термінам, які позначають загальні спеціальні поняття, основними ознаками наукових номенів є такі:

- 1) вони мають посилену денотативність, позначаючи спеціально виділений предмет;
- 2) номенклатурні одиниці співвіднесені з одиничними поняттями через терміни і функціують у спеціальній комунікації завдяки існуванню відповідних термінів, причому співвідносяться не з будь-яким поняттям, а тільки з таким, яке є показником класу... не на основі родо-видових відношень [26: 20];
- 3) номенклатурному знаку властивий опис, у якому подано основні ознаки відповідного предмета, на відміну від терміна, у дефініції якого виражено істотні ознаки поняття;
- 4) номени утворюють систему, яка належить до найпростіших і складається з переліку однорідних понять, які перебувають на одному рівні абстракції та відбивають класи однорідних предметів [4].

Аналіз відібраного мовного матеріалу демонструє наявність у досліджуваній авіаційній терміносистемі епонімічної синонімії. Під епонімічною синонімією розуміємо наявність кількох відмінних за формою вираження, але співвідносних з тим самим денотатом спеціальних знаків, у складі хоча б одного з яких наявний компонент-епонім. Синонімічні терміни з компонентами-епонімами в

англомовній авіаційній термінології мають тотожний поняттєвий зміст, тобто є повними (абсолютними) синонімами. Зважаючи на те, що синонімічними компонентами термінів у термінологічній синонімічній парі є і оніми, і загальні назви, уважаємо за доцільне розглядати особливості епонімічної синонімії у двох відповідних групах: 1) між власне епонімічними термінами (наприклад, *Doppler navigation computer* [23: 87] – *radar Doppler automatic navigator* [23: 221]; 2) між найменуванням з компонентом-епонімом і його кваліфікативним відповідником (наприклад, "*Frolov chakra*" – "*Kulbit*" – Чакра Фролова (розворот у площині тангажа на 360° з надзвичайно малим радіусом, своєрідний повітряний кульбіт. Була вперше продемонстрована Євгеном Фроловим, Су-30МК і МіГ-29ОВТ) [25]).

Проблема походження епонімічних номінацій у фаховій мові авіації може бути розглянута в двох площинах. З одного боку, це власне лінгвістична проблема, що лежить в області словотвору або етимології. З іншого боку, вона може бути витлумачена як проблема встановлення авторства, приналежності, пріоритетності відкриття, позначуваного епонімічними термінами і номенами, і, в цьому аспекті, є проблемою історії певної науки (у нашому випадку історії авіації). Наприклад, існують два терміни для позначення фігури пілотажу "*Мертва петля*" – *Nesterov's Looping* ("*Мертва петля*" – фігура складного пілотажу, в Росії відома також як "петля Нестерова". Свою назву – "мертва" – отримала через смертельну небезпеку її виконання на перших літаках. Вперше в світі виконана 27 серпня (9 вересня) 1913 року в Києві над Сирецьким полем Петром Нестеровим [26]) та *Pégoud Looping* ("*Мертва петля*" – у Франції та ряді інших західноєвропейських країн прийнято вважати, що першим виконавцем цієї фігури пілотажу був французький пілот Адольф Пегу (*Célestin Adolphe Pégoud*), який виконав трюк 6 вересня 1913 р. Причина в тому, що Пегу був досить популярним льотчиком, в той час як Нестеров був маловідомим військовим. У Росії вважається, що Пегу виконав не "мертву петлю", а S-образну фігуру, на короткий час опинившись головою вниз [27]).

Оскільки відносини між власною назвою і похідними одиницями епонімічного термінотворення можуть бути різними (автор – відкриття; особа, що сприяла винаходу – винахід; щось, назване в пам'ять про когось), то вивчення походження епонімічних найменувань вимагає залучення екстралінгвістичної інформації (наприклад, з історії науки) для розкриття культурологічної складової семантики досліджуваних одиниць і відповідно для виявлення історії самого наукового поняття, так як це явище екстралінгвістичного порядку.

Деякі вчені переконані, що варто уникати використання термінів-епонімів, оскільки власні назви не несуть практичної інформативності, а лише створені для увіковічення імен, причетних до номінації позначуваної реалії. І тому епонімічні терміни доцільно замінювати кваліфікаційними, тобто такими, що безпосередньо відображають істотні ознаки поняття. На нашу думку, застосування та вивчення фахівцями авіаційних термінів-епонімів сприяють глибшому пізнанню історії розвитку авіації, адже в епонімі – частина історії та культури. Епонімічні терміни, крім основної, когнітивної, виконують також так звану меморіальну функцію, тобто володіють здатністю зберігати інформацію про епонім, тому можна сказати, що вони служать ілюстрацією історії науки. Відомості про епонім формують у семантичній структурі епонімічного терміна культурологічний компонент, який виходить за межі власне лексичного (термінологічного) значення.

Перспективи розвитку даного дослідження вбачаються у вивченні проблеми вмотивованості авіаційних епонімічних термінів і номенів, а також у вирішенні завдання їх стандартизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кияк Т. Проблема лінгвістичного упорядкування термінології / Т. Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. VI. – С. 13–17.
2. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 156 с.
3. Лейчик В. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и именами собственными / В. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж, 1974. – С. 13–25.
4. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
5. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф. А. Циткина. – Львов : Изд-во при Львовском государственном ун-те издательского объединения "Вища школа", 1988. – 158 с.
6. Родзевич Н. С. Поняття термін, термінологія і номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених / Н. С. Родзевич // Лексикографічний бюлетень. – 1963. – Вип. 9. – С. 6–12.
7. Моисеев А. И. О языковой природе термина / А. И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 127–138.
8. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1968. – 72 с.
9. Гнатишена І. Проблема термінів-епонімів у сучасній медичній термінології / І. Гнатишена // Проблеми української науково-технічної термінології : Міжнар. наук. конф., 1993 р. : тези доп. – Л., 1993. – С. 236–237.

10. Бергер М. Г. Об определениях терминов в геологических словарях / М. Г. Бергер, Н. Б. Вассоевич // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 133–139.
11. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука. – 1973. – 366 с.
12. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 160 с.
13. Дзюба М. Диференціація епонімічних термінів і номенів / М. Дзюба // Проблеми української термінології : [зб. наук. пр.] / відп. ред. Л. Полюга. – Л. : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2010. – Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – № 676. – С. 15–18.
14. Laister-Kauffman TG-4 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Laister-Kauffman_TG-4.
15. Nikitin PSN-1 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Nikitin_PSN-1.
16. Antonov A-13 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Antonov_A-13.
17. Burnelli CBY-3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Burnelli_CBY-3.
18. Dyke Delta : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Dyke_Delta.
19. Dunne D.8 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/wiki/Burgess-Dunne>.
20. Baynes Bat : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Baynes_Bat.
21. Horten H.IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Horten_H.IV.
22. de Laval nozzle : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/De_Laval_nozzle.
23. Марасанов В. П. Англо-русский словарь по гражданской авиации / В. П. Марасанов. – М. : Скорпион Россия, 2006. – 560 с.
24. Лейчик В. М. Люди и слова / В. М. Лейчик. – М. : Наука, 1982. – 176 с.
25. Kulbit : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/wiki/Kulbit>.
26. Nesterov's Looping : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Мёртвая_петля.
27. Régoud Looping : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Рёгуд_Лупинг.
28. Михайлова Т. Номен в науково-технічній сфері / Т. Михайлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 82–86.

Матеріал надійшов до редакції 04.04. 2011 р.

Асмукович И. В. Эпонимы в составе английских авиационных терминов.

Статья посвящена рассмотрению роли и места терминов-эпонимов в английской авиационной терминологии и направлена на установление различий между терминами и номенами, образованными отономастическими языковыми единицами. Рассмотрена специфика языковых знаков с компонентами-эпонимами, которые выступают в роли терминов и номенклатурных названий.

Asmukovych I. V. Eponyms in the English Aviation Terms.

The article deals with the role definition and place of term-eponyms in the English aviation terminology. It is focused on the search of the differences between terms and nomens, which are named with onomastic linguistic units. The peculiarities of language signs with eponym components, which can act as terms and nomenclature titles, are analyzed.